

Water, bodem en cultuurhistorie gezamenlijk sturend bij stedelijke ontwikkeling

Position paper voor een deelexpeditie van het Kenniscentrum Bodem en Funderingen

1 Wat willen we bereiken, en waarom?

Bij ontwikkelingen en ingrepen in het stedelijk ruimtelijk domein moeten vaak lastige keuzes worden gemaakt waarbij meerdere belangen moeten worden gewogen. Het belang van het erfgoed krijgt hierbij vaak (te) beperkt gewicht. Dit vinden wij onverstandig. Want erfgoed en cultuurhistorie hebben niet alleen een grote waarde voor de beleving van een historische binnenstad of het landschap. Zij hebben een duidelijke toegevoegde waarde bij het maken van bijvoorbeeld duurzame omgevingsvisies en bij ruimtelijke planvorming. Dit geldt zeker in een tijd waarin klimaatverandering en bodemdaling een toenemend probleem zijn en waarin het principe 'water en bodem sturend' leidend moet zijn bij die planvorming.

Maar klimaatverandering en bodemdaling vormen tegelijk ook een toenemende bedreiging voor het erfgoed. Daarom pleiten wij voor

- a. een versterking van de inbreng van cultuurhistorische kennis en erfgoedkennis bij visievorming en planvorming voor het stedelijk gebied, zowel bij de ontwikkeling van nieuwe stedelijke openbare ruimte als bij ingrepen in bestaand stedelijk gebied;
  - b. de optimalisatie van de bescherming van het erfgoed. Dit moet in samenhang met a. gebeuren
- Onze overwegingen hierbij zijn beschreven in paragraaf 2.

Deze KBF-deelexpeditie heeft als primair doel het ontwikkelen van een instrumentarium waarmee het realiseren van a en b concreet ondersteund kan worden. Hoe we dit willen doen wordt verder toegelicht in paragraaf 3.

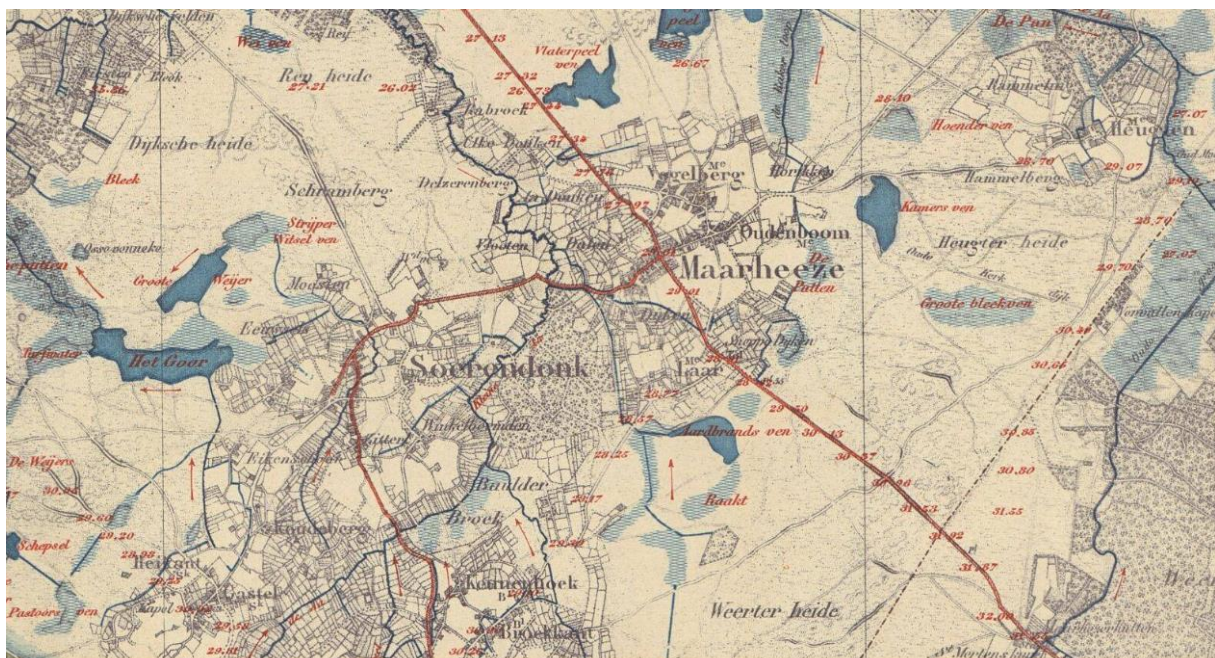
2 Wat zijn onze overwegingen?

Water en bodem sturend

- De opgaven waarvoor we staan zijn groot, of het nu gaat om klimaat, energie, wonen, biodiversiteit, landbouw, water of sociale rechtvaardigheid. We zullen anders met onze ruimte moeten omgaan: alle claims en eisen passen simpelweg niet meer. In plaats van meer en groter, moet het anders en beter.
- Het kabinet heeft daarom besloten dat "Water en bodem sturend" zijn bij ruimtelijke planvorming [ref 1]. Klimaatverandering en bodemdaling zijn daarbij een grote factor.
- De trend is hierbij: niet langer redeneren dat water- en bodemsystemen ondergeschikt zijn aan de door mensen gewenste ontwikkelingen, maar juist het omgekeerde: water en bodem bepalen (en beperken) de mogelijkheden voor ruimtelijke ontwikkelingen.
- Het inpassen van dit uitgangspunt in planvorming blijkt nog een lastige opgave. Het College van Rijksadviseurs (CRa) heeft daarom een praktijkgids uitgebracht met zes stappen om in projecten, programma's en bij beleidsontwikkeling het werken vanuit het principe 'water en bodem sturend' te ondersteunen [ref 2].

Belang van de cultuurhistorie

- Een tweede belangrijke trend is het toenemende besef dat kennis van de cultuurhistorie van een bepaald gebied in belangrijke mate kan bijdragen aan het realiseren van “Water en bodem sturend” in dat gebied.
- De ontwikkelingsgeschiedenis van een gebied (de genese) geeft inzicht in de wijze waarop men in het verleden omging met de in die tijd voorkomende water- en bodemproblemen. Want toen waren water en bodem nog sturend en was het menselijk handelen afgestemd op de mogelijkheden en beperkingen die het water- en bodemsysteem daarvoor boden. Hiervan kunnen wij leren. Zie als voorbeeld Willemse [ref 3] voor inzicht in de ontwikkeling van Gouda in relatie tot bodemdaling.
- Kennis over de vroegere balans tussen water, bodem en menselijk ingrijpen inspireert en kan helpen bij het vinden van duurzame oplossingen voor stedelijke ontwikkeling in het licht van de huidige en toekomstige ruimtelijke opgaven. Het geeft oplossingsrichtingen waarmee nieuwe ontwikkelingen in balans met het water- en bodemsysteem kunnen worden ontworpen. Hiervan zijn inmiddels meerdere voorbeelden. Zie bijvoorbeeld Grond et al [ref 4], en rapporten en websites van RCE en STOWA [refs 5,6,7,8] .
- Veel voorbeelden hebben betrekking op het landelijk gebied. Voor het stedelijk gebied blijkt dit lastiger. Maar een goede basis is gelegd door de studie “De Stadsgenese” van RCE en STOWA [ref 9]. In die studie wordt duidelijk gemaakt hoe het natuurlijke systeem (ondergrond, bodem, water) bepalend is geweest voor een achttal steden in Nederland. Een dergelijke analyse van de genese van een stad of dorp geeft inzicht in de manier waarop water en bodem sturend zijn geweest bij ruimtelijke ontwikkelingen in de voorgaande eeuwen en kan voor elk dorp en elke stad gemaakt worden.

Halverwege de 19e eeuw waren de Brabantse heidevelden en vennen nog bijna ongerept. Ze vormen een inspiratiebron om in de toekomst water vast te houden op plaatsen waar we vergeten waren dat er ooit veel water was.

Bron: STOWA [ref 8]

Historisch erfgoed, monumenten en beschermde stadsgezichten worden bedreigd door klimaatverandering en bodemdaling

- De vitaliteit en aantrekkingskracht van steden met een historische kern worden mede bepaald door de aanwezigheid en kwaliteit van monumenten, historische linten (bijv. van bewoning en (water)wegen), en van het historische stadsgezicht [refs 10 en 11].
- Klimaatverandering en bodemdaling vormen een toenemende bedreiging voor dit erfgoed. Zie bijv. Fatoric et al [ref 12], Wetsteijn [ref 13], De Urbanisten [ref 14] en van Oeffelt et al [ref 15].
- In veel gemeentelijk beleid wordt gesproken over ‘beleving, benutting en bescherming’ van het historisch erfgoed. Maar bij onvoldoende bescherming van het erfgoed en onvoldoende aandacht voor de cultuurhistorie komen ook de beleving en de benuttingsmogelijkheden ervan onder druk te staan. Dit werkt negatief door op de vitaliteit en de aantrekkingskracht van de stad. Omgekeerd geldt dat voldoende aandacht voor het erfgoed en de cultuurhistorie die vitaliteit en aantrekkingskracht juist versterkt. Bovendien draagt bij stedelijke planvorming de benutting van cultuurhistorische kennis bij tot betere water- en bodemgestuurde stadsontwikkelingen waardoor dan weer de bedreiging van het erfgoed door klimaatverandering en bodemdaling verminderd kan worden. Een win-win situatie dus.
- Voldoende aandacht voor het erfgoed betekent niet dat alles koste wat kost moet worden behouden. Er zullen keuzes gemaakt moeten worden. Evenals de samenleving zelf is in de loop van de tijd ook de visie op het belang van erfgoed en haar bescherming continu veranderd. Inzicht in de cultuurhistorie kan ons daarom helpen bij het maken van de juiste beschermingskeuzes in het licht van de huidige en toekomstige klimaat- en bodembedreigingen.

3 Hoe komen wij tot de gewenste beleidsinstrumenten?

Eerste werksessie

Wij nemen als uitgangspunt dat de combinatie van het stappenplan uit de praktijkgids van het CRA en de aanpak van STOWA en RCE bij Stadsgenese een goede basis biedt om verder op voort te bouwen.

Een cruciale vraag voor deze deelexpeditie is vervolgens hoe die basis vertaald kan worden in een concreet en in de praktijk toepasbaar instrumentarium. Een instrumentarium waarmee kennis van cultuurhistorie en erfgoed daadwerkelijk en vroegtijdig geïntegreerd kan worden in water- en bodemgestuurde processen. Daarbij richten wij ons primair op instrumenten ten behoeve van beleidsvorming en projecten (ontwerp en uitvoering), en instrumenten ter ondersteuning van het integratieproces zelf. Een belangrijke eis hierbij is dat het instrumentarium aansluit op de praktijk en zicht biedt op toepasbare handelingsperspectieven.

Dit leidt onder meer tot de volgende vragen. Welke instrumenten zijn hiervoor nodig? Hoe kunnen die ontwikkeld worden? Welke kennis en ervaring vraagt dit? Wat is daarvan al beschikbaar, en bij wie? Wat ontbreekt, en hoe kunnen deze leemten worden gevuld?

Om tot antwoorden te komen beginnen wij met het in kaart brengen van de beschikbare en gewenste kennis en ervaring bij de deelnemers aan deze sessie. Hiervoor hebben wij vertegenwoordigers van de volgende organisaties uitgenodigd: de gemeenten Gouda, Delft, Dordrecht en Leiden, de provincie Zuid-Holland, het Hoogheemraadschap van Rijnland, het Waterschap Rivierenland, de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA), de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de Universiteit Leiden (Centre for Global Heritage and

Development), en Deltares (toegepast onderzoeksinstituut op het gebied van water en ondergrond). Door middel van een proces van 'halen' en 'brengen' wordt kennis gedeeld en kan geleerd worden van de ervaringen van anderen. Daardoor levert deze eerste sessie voor elke deelnemer ook direct iets bruikbaar op. Daarnaast wordt duidelijk welke kennisleemten er zijn. Dit levert een kennisagenda op die als basis dient voor het vervolg. Zo kunnen we praktijkgericht kennis ontwikkelen.

Het vervolg

De stappen daarna hangen af van de resultaten van die sessie en zijn dan ook nog niet uitgewerkt. Wij willen adaptief en interactief werken, met mogelijk op verschillende momenten go/no go beslissingen omtrent het vervolg.

Hoe het vervolg er uit zal zien, wie en wat daarbij nodig is, en hoe een eventueel noodzakelijke financiering kan worden gerealiseerd komt later aan de orde.

Referenties in de tekst

1. [Kamerbrief I&W van 22 november 2022](#)
2. College van Rijksadviseurs, 2023: [Praktijkids Water en Bodem Sturend: hoe dan?](#)
3. Nico W. Willemse, 2017: Stedelijke ontwikkeling en bodemdaling in en rondom Gouda.
4. Vincent Grond, Klaas van der Veen ; Erfgoed Deal Magazine – Februari 2023: VONDST – Natuurlijk systeem en erfgoed geven samen richting aan integrale gebiedsprocessen.
5. Website RCE: [Water en klimaat | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#)
6. Samenwerking RCE en STOWA: [Voortzetting succesvolle samenwerking RCE en STOWA | Nieuwsbericht | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#)
7. STOWA: [Programma 'Toekomstbestendig vanuit verbinding met verleden' | STOWA](#)
8. STOWA: [Water en bodem sturend Pak er historische kaarten bij! - STOWA ter Info 87](#)
9. STOWA & RCE, 2021: De Stadsgenese. Zie ook www.stadsgenese.nl
10. [Binnenstad 271, 2015: Alleen de monumentale stad is succesvol.](#)
11. [PBL, 2022: Erfgoed als leefomgevingswaarde. Een essay.](#)
12. D. Teruel Cano, S. Fatoric & M. Manders, 2020: [The impacts of climate change on cultural heritage in the Netherlands.](#)
13. Thijs Wetsteijn, 2023: De toekomst van het verleden: Erfgoed en klimaat. Zie ook [De toekomst van het verleden: Erfgoed en klimaat - Publicatie - Universiteit Utrecht \(uu.nl\).](#)
14. De Urbanisten, 2022: [Bodemdaling en erfgoed in Gouda.](#)
15. Theo van Oeffelt, Sonja Kooiman, 2019: Droogte bedreigt monumenten – waarom gebouwd erfgoed meer aandacht verdient bij watertekort. Zie [Water Governance 02/2019](#), vanaf pagina 64.